

Карта на доходите и бедността в България

Икономическите центрове и тяхната роля за преодоляване на бедността

Проектът „Активно гражданство и добро управление в борба с бедността“ се финансира в рамките на Програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009-2014 г.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Институт за пазарна икономика и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.

<http://www.ngogrants.bg/>

Съдържание

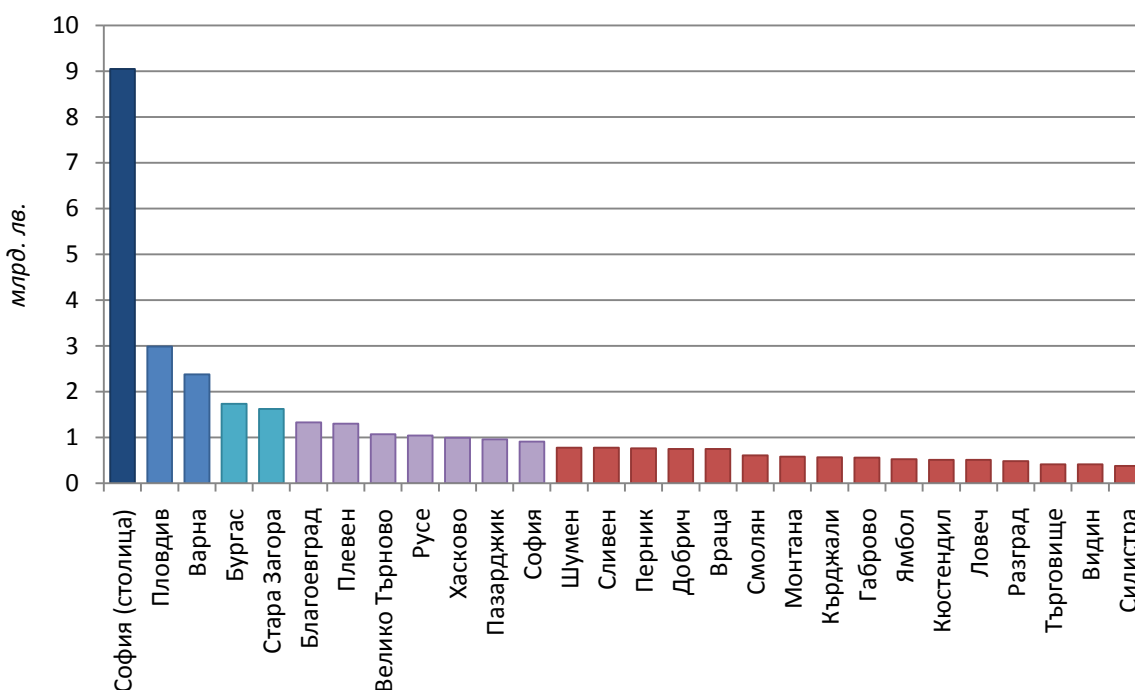
Обособяване на икономическите центрове	3
Динамика на доходите - регионален поглед	5
Регионални демографски процеси	6
Регионални центрове спрямо заетостта	8
Доходи по области и райони	9
Бедност по райони	11
Някои наблюдения и изводи	12

Обособяване на икономическите центрове

Обособяването на икономическите центрове в страната е изключително ценно за разбирането на регионалните различия и бедността по региони. В случая под икономически центрове разбираме областите, които генерират голяма част от доходите в обществото. Разглеждаме доходите за областта като съвкупност, а не на човек от населението, тъй като целта ни не е да сравним средните доходи по области, а да обособим тези области, в които се образува основната част от дохода в обществото.

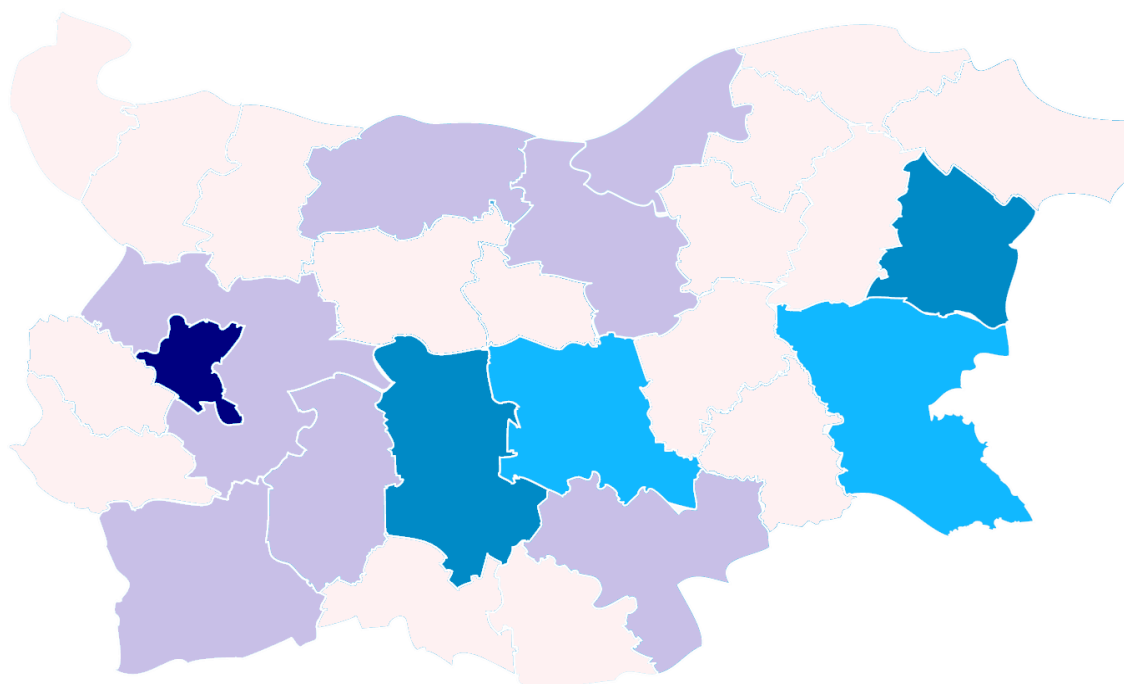
За целта използваме статистиката на НСИ за доходите на домакинствата и съответно за населението в отделните области. Според тези данни в страната се генерират доходи за близо 35 млрд. лв. през 2014 г., а регионалната разбивка показва тежестта на всяка област. От графиката е видна огромната тежест на столицата София, където се генерират над 9 млрд. лв. доходи. Следват други два големи центъра – областите Пловдив и Варна - със съответно 3 млрд. лв. и 2,4 млрд. лв. На следващо място са областите Бургас и Стара Загора със съответно 1,7 и 1,6 млрд. лв. Това са, условно казано, икономическите центрове по тежест на доходите, обособени в три групи. Като второстепенни центрове може да обособим други 7 области, които генерират между 900 млн. лв. и 1,3 млн. лв. доходи на област. Всички останали 16 области остават назад.

Фигура 1: Разпределение на доходите в страната по области (2014 г.)

Източник: НСИ, ИПИ

Фигура 1А: Разпределение на доходите в страната по области (2014 г.)

ВОДЕЩИ	Доходи за 2014 г.	Дял от общия
	млн. лв.	%
София (столица)	9 047	26.06
Пловдив	2 985	8.60
Варна	2 373	6.84
Бургас	1 733	4.99
Стара Загора	1 621	4.67
ОБЩО	17 760	51.16

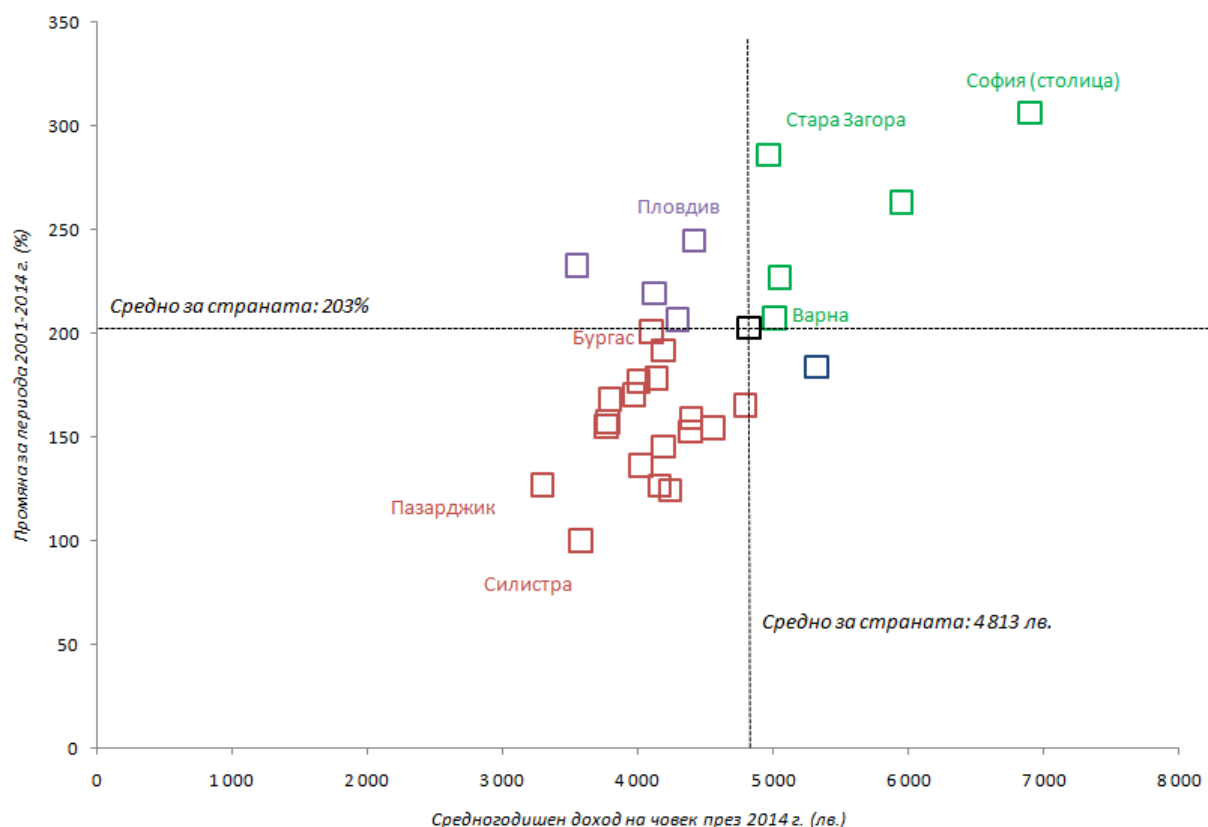
ВТОРОСТЕПЕННИ	Доходи за 2014 г.	Дял от общия
	млн. лв.	%
Благоевград	1 325	3.82
Плевен	1 299	3.74
Велико Търново	1 070	3.08
Русе	1 041	3.00
Хасково	991	2.86
Пазарджик	956	2.76
София (област)	903	2.60
ОБЩО	7 586	21.85

С цялата условност на това деление, графичното представяне на тези групи области обяснява част от регионалните различия, особено тези между Северна и Южна България. Четири от петте икономически центъра се намират на юг, при това по протежението на завършена магистрала, тоест имат много добра комуникация помежду си. На север единственият икономически център е Варна, който, макар и силен, най-малкото поради географското си положение не може да окаже осезаем ефект за голяма част от северните области. Повечето от по-малките икономически центрове се явяват нещо като периферни на водещите области в Южна България. На север правят впечатление трите по-малки и съседни икономически центрове Плевен, Велико Търново и Русе, които към момента се нареждат сред второстепенните центрове, но най-вероятно именно в тяхното по-нататъшно развитие се крие потенциал за по-бързи темпове на растеж на Северна България.

Динамика на доходите - регионален поглед

Данните за промяната на нивото на средния доход на глава от населението в българските области също показва преимуществото на икономическите центрове. Фигура 2 показва как са ситуйрани областите в зависимост от средногодишния общ доход на глава от населението през 2014 г. и неговата промяна за периода 2001-2014 г.

Фигура 2: Средногодишен доход на глава от населението през 2014 г. (лв.) и промяна за периода 2001-2014 г. (%)

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ

В три от петте водещи икономически центъра наблюдаваме едновременно по-висок размер на дохода през 2014 г. и по-бърз темп на нарастване за периода 2001-2014 г. от средното за страната. При средногодишно ниво на дохода на глава от населението от 4 813 лв. през 2014 г. и ръст от 203% за наблюдавания период:

- Средногодишният доход на лице в **София (столица)** достига 6 890 лв., а увеличението за периода 2001-2014 г. е 306%;
- Средногодишният доход на лице в **Стара Загора** достига 4 957 лв., а увеличението за периода 2001-2014 г. е 286%;
- Средногодишният доход на лице във **Варна** достига 5 008 лв., а увеличението за периода 2001-2014 г. е 208%;

Предвид бързо подобряващата се ситуация на пазара на труда в областите София (столица), Варна и Стара Загора през 2015 г. можем да очакваме тази разлика да се увеличи, заради допълнителните доходи от работна заплата в домакинските бюджети.

По-интересно, обаче, е как стоят нещата в другите два основни икономически центъра – областите Пловдив и Бургас.

Област **Бургас** успява да поддържа сравнително висок за страната темп на нарастване на доходите – 192% за периода 2001-2014 г., което постепенно и позволява да подобри представянето си спрямо другите области. През 2001 г. Бургас се нарежда на 21-во място от 28-те области по средно ниво на доходите, докато през 2014 г. вече заема 14-то място. Нарастващата заетост (Бургас е първата от по-големите области, която успява да достигне предкризисните си нива на заетост – това се случи през 2015 г.), подобряващата се инфраструктура, високото усвояване на европейски фондове и нарастващите чуждестранни инвестиции предполагат по-бързо покачване на доходите спрямо страната. Всичко това, наред с положителните демографски тенденции по отношение на механичния прираст на населението, предопределя мястото на Бургас сред основните икономически центрове в страната.

Област **Пловдив**, от своя страна, регистрира много висок ръст на доходите за периода 2001-2014 г. (245% спрямо 203% на национално ниво). И тук напредъкът спрямо 2001 г. е огромен - в началото на разглеждания период единствената област с по-ниско ниво на средногодишните доходи е Търговище, докато през 2014 г. Пловдив вече се намира на 9-то място от 28-те области в страната. Подобно на област Бургас, бързо нарастващите средни доходи и положителния механичен прираст през годините, предполагат утвърждаването на Пловдив като инвестиционен и икономически център.

Прави впечатление, че в страната има цели 18 области, в които не само средногодишният доход на населението е по-нисък от средния за страната, но и темпът на неговото нарастване изостава. Тази динамика създава предпоставки за по-нататъшно увеличение на „пропастта“ между икономическите центрове и периферията. В най-долния ляв край на разпределението откриваме областите Силистра и Пазарджик, но в тежко състояние са още Кърджали, Кюстендил, Ловеч, Разград и много други.

Регионални демографски процеси

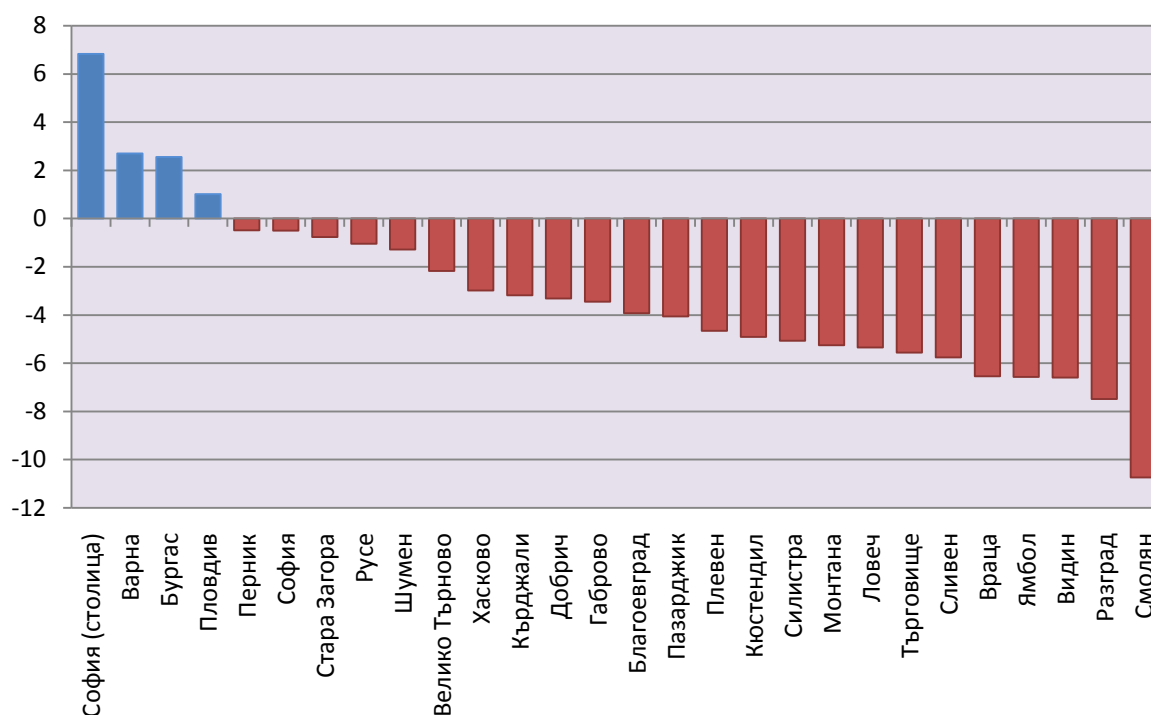
Откритите тук икономически центрове се потвърждават и от статистиката за механичното движение на населението, която показва изселванията и заселванията по области. Тук се абстрахираме от застаряването на населението и т. нар. естествен прираст, като разглеждаме демографските процеси, които се резултат от решенията на хората да напуснат или да се заселят в някоя област. Обоснованото предположение е,

че това решение е до голяма степен провокирано от икономически и социални съображения и най-вече търсене на по-добри възможности за образование, работа и в крайна сметка - по-високи доходи.

Ако разгледаме дългосрочните процеси, то средногодишно за последните десет години (2005-2014 г.) положителен механичен прираст се наблюдава единствено в областите София (столица), Варна, Бургас и Пловдив. Област Стара Загора също през повечето години успява да регистрира положителен механичен прираст, в т.ч. през последните три години (2012-2014 г.). Именно това са и явно открояващите се икономически центрове спрямо тежестта на доходите на областно ниво.

В същото време десетте области, които губят най-голяма част от населението си поради отрицателен механичен прираст (средно между -5 и -10 промила на година за периода 2005-2014 г.) са сред тези, които не се открояват дори като второстепенни икономически центрове - Силистра, Монтана, Ловеч, Търговище, Сливен, Враца, Ямбол, Видин, Разград и Смолян.

Фигура 3: Средногодишен механичен прираст на населението (2005-2014, ‰)

Източник: НСИ

Данните за механичното движение на населението потвърждават откритите икономически центрове. Регионалните изследвания на ИПИ нееднократно подчертават водещата роля на икономическите и социалните подбуди за движението на населението между областите. С други думи, механичното движение на населението е директно обвързано с факторите за бедност - образование, заетост и доходи. Като

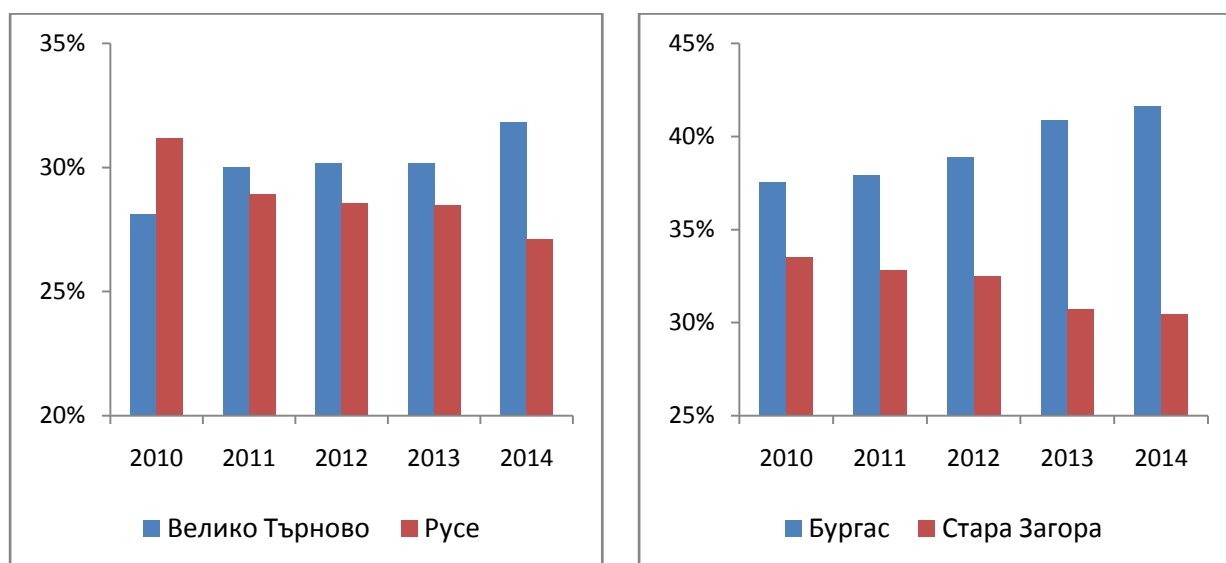
прибавим към това и обективно по-ниските нива на бедност в големите градове спрямо малките населени места, то динамичните демографски процеси и наличието на няколко икономически центрове в страната се превръщат във важна отправна точка за разбиране на регионалната бедност.

Регионални центрове спрямо заетостта

За да се добие по-ясна представа за икономическите центрове в отделните статистически райони могат да се разгледат и данните за заетостта. В три от шестте района има отчетлив лидер сред областите по отношение на заетостта – това са Югозападният (67% от заетите са в столицата София), Североизточният (55% от заетите са в област Варна) и Южният централен район (48% от заетите са в област Пловдив). В другите райони се наблюдава или липсата на категоричен лидер, или появата на нов такъв в последните няколко години.

В Северозападен район устойчиво лидер е област Плевен с около 36% от заетите в района, като този процент се покачва през годините, но все още е далеч от категоричните примери цитирани по-горе. В Северния централен район и в Югоизточния район имаме промяна през последните години и появата на нови лидери. В Северния централен район област Велико Търново постепенно измества област Русе, като тенденцията е разликата помежду им да се задълбочи. Такива процеси се наблюдават и в Югоизточния район, където област Бургас устойчиво се отдалечава от област Стара Загора.

Фигура 4: Дял на заетите в областта спрямо всички заети лица в съответния район

Източник: НСИ

Последните два примера са интересни именно заради постепенното оформяне на водещ пазар на труда в района. Размяната на местата на Велико Търново и Русе заслужава внимание, тъй като именно в Северен централен район има потенциал, в т.ч. образователен, за утвърждаване на нов икономически център. Географската близост на област Плевен също загатва за това. Чувствително се задълбочава и разликата като тежест на пазара на труда в областите Бургас и Стара Загора, като тук демографските тенденции са силно в полза на област Бургас.

Доходи по области и райони

Регионалните данни за относителния дял на бедното население са доста волатилни през годините, поради което трябва да бъдат използвани внимателно. Един от най-добрите показатели за нивото на доходите в отделните области е т. нар. медианен доход, който разделя домакинствата на две: половината получават над този доход, а другата половина - под него.

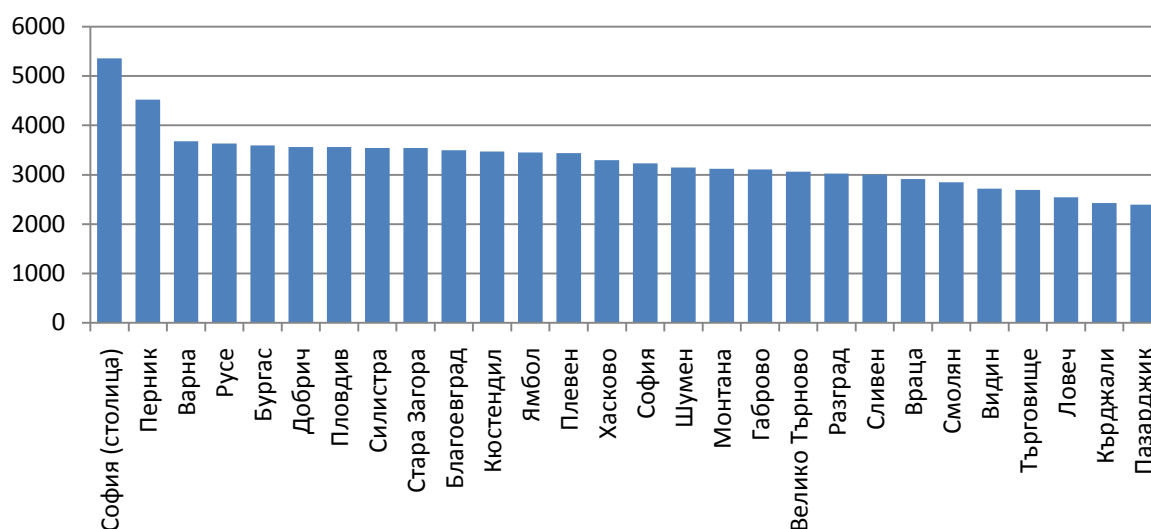
Именно на база този доход се изчисляват и линиите на бедност, като класическата и най-често използвана такава е равна на 60% от медианния доход. Този доход е добър показател, тъй като най-точно отразява състоянието на местната „средна класа“, без да се влияе от никакви крайности - например голямо изкривяване в горната част на доходното разпределение.

Данните за медианния доход по области потвърждават наблюденията ни, че регионалните различия до голяма степен се обясняват от икономическите центрове. В десетте области с най-висок медианен доход влизат петте основни икономически центъра (София, Варна, Бургас, Пловдив, Стара Загора), две области (Перник и Добрич), прилежащи до основни икономически центрове (София и Варна), и две от областите, които определихме като второстепенни икономически центрове (Русе и Благоевград).

Изключение тук прави единствено област Силистра, за която се отчита сравнително висок медианен доход, но тук трябва да отбележим, че това е една от най-малките области, което предполага възможни проблеми с големината на извадката за регионалните данни за бедността. С други думи, вероятността за проблем с данните тук е голяма.

На дъното са именно областите, които не са икономически центрове и не са в съседство с големите такива - това са Кърджали, Ловеч, Търговище, Видин, Смолян и Враца. Единствено област Пазарджик, която е на дъното, се нарежда по-високо в картата на икономическите центрове според съвкупния доход, но причината за това е по-скоро фактът, че Пазарджик е една от областите с най-голям брой на населението, тоест там има много хора и ниски доходи.

Фигура 5: Медианен доход по области през 2014 г. (лв./година)

Източник: НСИ

Данните за медианния доход по райони също потвърждава тези наблюдения. Югозападният район, който е силно доминиран от столицата, се различава чувствително от останалите с много по-висок медианен доход и съответно по-висока линия на бедност. Най-ниският медианен доход е в Северозападния район, където на практика няма нито един дори второстепенен икономически център. Югоизточният и Североизточният район регистрират сходни нива на медианен доход, като и двата са силно доминирани от големите си центрове - Бургас и Стара Загора на юг и Варна на север.

Фигура 6: Медианен доход по райони през 2014 г. (лв./година)

Източник: НСИ

По-интересно е развитието на Южен централен район и Северен централен район. Въпреки присъствието на област Пловдив в Южен централен район, той не се представя толкова добре. Това е така заради присъствието на няколко по-слабо развити области, както и заради тежестта на Пазарджик, където уточнихме наличието на много хора с ниски доходи.

Бедност по райони

Разглеждането на бедността по области или райони се базира на медианния доход за всяка една област/район. По този начин показателят на практика разкрива относителната бедност в рамките на областта/района и няма пряко отношение към сравненията за страната. Той обаче позволява да се вникне по-дълбоко в проблемите на регионално ниво. В случая ще използваме данните за шестте района на страната, тъй като тези на областно ниво са силно променливи през годините и крият някои рискове от гледна точка на тяхната точност.

На пръв поглед прави впечатление, че регионите на север като цяло са с по-ниски нива на относителна бедност, което е донякъде изненадващо на фона на данните за икономическите центрове, които са разположени предимно в южната част на страната. По-детайлният поглед обаче дава обяснение.

Ако разгледаме данните за относителната бедност по райони преди каквито и да е било трансфери (пенсионни и социални), то нещата си идват на мястото. Най-ниски нива на относителна бедност преди трансферите се наблюдават в Югозападния и Югоизточния райони, като след тях се нарежда Североизточният район. Това са и трите района с най-високи нива на медианния доход, както и с наличие на силни икономически центрове. Южният централен район се представя най-слабо по отношение на относителната бедност преди (а и след) трансферите, но това е и районът с най-нисък медианен доход. Област Пазарджик например е областта с най-нисък медианен доход в страната и в същото време - с най-високи нива на относителна бедност спрямо този медианен доход.

Таблица 1: Влияние на социалните плащания и пенсиите върху бедността (2014)

	Относителен дял на бедните (преди трансфери)	Ефект на пенсиите (пр. п.)	Ефект на социалните плащания (пр. п.)	Относителен дял на бедните (след трансфери)
Северозападен	50,1	22,8	7,5	19,8
Северен централен	48,6	26,1	6,2	16,3
Североизточен	47	18,9	7,2	20,9
Югоизточен	44,8	18,5	2,9	23,4
Югозападен	40,6	17,2	5,1	18,3
Южен централен	52,2	20,5	6,5	25,2

Източник: НСИ

Ефектът на пенсионните плащания върху относителната бедност е най-силен в Северен централен район, докато в трите района с най-ниска относителна бедност преди трансферите - Североизточен, Югоизточен и Югозападен - е чувствително по-нисък. Това означава, че вътрешните пенсионни трансфери в страната оказват най-голям ефект именно в най-проблемните от гледна точка на бедността райони. Тези пенсионни трансфери следват и демографските процеси, като е нормално да са насочени в по-голяма степен към райони с високи нива на възрастова зависимост.

Ефектът на социалните плащания също е по-голям на север, като най-сериозен е в Северозападния район. Интересно е, че отчетливо най-нисък е ефектът на социалните плащания в Югоизточния район, а не в Югозападния, където нивата на бедност преди трансферите са най-ниски. Разбивката по области показва, че социалните трансфери оказват немалък ефект и в столицата София въпреки отчетливо по-високите доходи.

Общото наблюдение е, че по-добрите данни за относителната бедност на север са до голяма степен провокирани от трансферите - пенсионни и социални, както и от относително по-ниските доходи. Северозападният и Северният централен район са в най-голяма степен повлияни от това преразпределение, като тук трябва да имаме предвид и факта, че в периоди на икономически спад относителният ефект на макроикономическите процеси върху доходите на домакинствата в тези райони е по-нисък, тъй като голяма част от тях се формират от пенсии, чието получаване не е директно обвързано със състоянието на пазара на труда. Пенсионната система оказва най-голям ефект в Северния централен район поради големия дял на възрастното население, докато социалната система оказва най-голям ефект в Северозападния район поради зависимостта на голяма част от населението му от такива плащания.

В същото време, изпреварващият ръст на заплатите спрямо пенсиите и демографските процеси в страната (и в Северозападния и Северния централен район в частност), залагат предпоставки за по-нататъшно разтваряне на ножицата на доходите. Въпреки че доходите от заетост растат, фактът, че все по-малък брой работещи издържат все по-голям брой пенсионери, не позволява на пенсионните плащания да поддържат този темп на растеж.

Някои наблюдения и изводи

Изследванията на кривата на доходите и регионалните различия показват основните фактори за попадане в риск от бедност - образованието, икономическата активност и населеното място. Направеният тук регионален преглед показва, че постепенното утвърждаване на икономическите центрове в страната може до голяма степен да обясни регионалните проявления на бедността. Обособяването на пет основни икономически центъра предопределя областните данни за доходите - отдалечеността от въпросните центрове води до чувствително по-ниски нива на доходите.

Липсата на големи икономически центрове на север (с изключение на Варна) обяснява по-ниската икономическа активност в Северозападния и Северния централен район. Именно в тези райони е най-осезаем ефектът на социалните трансфери - пенсии и социални плащания, които макар да свиват относителната бедност в рамките на района, не могат да компенсират липсата на трудови доходи и съответно изоставането спрямо по-развитите райони на страната.

Разбивката на районните пазари на труда показва някои интересни развития. Във всеки един район на практика се засилва ролята на икономическия център - традиционно за столицата София, Варна и Пловдив, а в последните години и утвърждаването на Бургас. Динамиката на пазара на труда в Северозападния и Северния централен район насочват вниманието към Плевен и Велико Търново, които постепенно се открояват и играят все по-голяма роля, макар и все още далеч от водещите икономически центрове в страната.

Изводите по отношение на публичните политики следва да са именно в посока на създаване на условия и стимули за утвърждаване на икономическите центрове, в т.ч. по-силни такива на север. Ключови за това са процесите по финансова децентрализация, които да целят обвързване на икономическата активност в регионите със състоянието на местните бюджети, както и съвместната работа на местните власти за открояването на инвестиционни дестинации, които излизат извън рамките на строгото административно-териториалното деление в страната.